

A Study of the Structure and Themes of Elegies in the Tarkib-band Poems of Ibn Husam Khusfi

Elyas Nooraei¹

Received: Feb 09, 2025

Revised: May 29, 2025

Accepted: Jun 10, 2025

Abstract

An examination of the structure of ritual *tarkib-band* poems in the *Dīvān* of Ibn Husam Khusfi reveals a consistent formal pattern accompanied by recurring thematic elements, such that this distinctive structure appears across all elegies in this poetic form. The present study aims to analyze the structure and themes of elegiac *tarkib-band* poems in Ibn Husam Khusfi's *Dīvān*. It seeks to outline a specific poetics governing these elegies through the analysis of selected ritual, elegy-centered examples. The research adopts a descriptive-analytical method based on library sources. The findings indicate that the elegiac *tarkib-bands* in Ibn Husam Khusfi's *Dīvān* exhibit a coherent poetics characterized by elements such as a grand opening invoking celestial imagery, a description of the virtues and qualities of the deceased patron, the expression of nostalgic recollections associated with the deceased, praise of the successor, and an account of the exalted status of the deceased in paradise. In addition, themes such as patience, submission to divine decree, and the frequent use of synonymous vocabulary to evoke a sense of sorrow are consistently present throughout these compositions.

Keywords: Ritual Poetry; Elegy; *Tarkib-Band*; Ibn Husam Khusfi.

1. Introduction

Persian literature, in all its poetic forms and prose texts, can be seen as a strong and deeply rooted tree, whose roots are shaped by human beliefs, thoughts, faith, and both sorrows and hopes. One of the broad and rich branches of this tree is ritual poetry. Ritual literature, especially in its poetic form, is considered one of the important and prominent branches of literature, reflecting different aspects of human life. Throughout the thousand-year history of Persian literature, ritual poetry has always been present. As mentioned, one of the important fields of literature with its own distinctive language is ritual poetry; "poetry

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
nooraei@razi.ac.ir.

How to cite article:

Nooraei, E. (2026). A Study of the Structure and Themes of Elegies in the Tarkib-band Poems of Ibn Husam Khusfi. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 5(9), 155-172. doi: 10.22077/jcrl.2025.8223.1162

that is dedicated to rituals, ceremonies, and occasions, both religious and non-religious, and deals with themes such as prayer, praise, mourning and celebration, honoring great figures, and preserving national and regional traditions” (Mirzaei, 2023, p. 87). Ritual poetry, as one of the oldest literary forms, has appeared more widely in literature than other types in terms of its capacity and diversity of content. This is because, more than any other literary form, it presents beliefs, ideas, national, and at times transnational, and religious feelings to the audience. Ritual poetry has been expressed in various forms, and since the term “ritual” refers to the theme and content of the text, its form can appear in different structures. However, it is the content that consistently maintains a fixed identity known as ritual poetry. The aim of this study is to analyze the structure and themes of the ritual *tarkib-band* poems of Ibn Husam Khusfi, with a focus on elegiac compositions. The researcher seeks to examine both the structural features of these poems and their thematic content. Therefore, the main research question that guides this study is as follows:

- What are the main structural elements and themes of the ritual *tarkib-band* poems of Ibn Husam Khusfi?

2. Research Method

This study employs a descriptive-analytical approach based on library research and archival sources. Through a close reading of Ibn Husam’s *tarkib-bands* (strophic poems), the research establishes a structural and thematic classification of these compositions. By synthesizing these findings with relevant literary theory, the study aims to articulate a distinct poetics of the elegy-centered *tarkib-band* as practiced by Ibn Husam. The research focuses on the fifteen major *tarkib-bands* found in Ibn Husam’s diwan, selecting representative compositions from this population for in-depth analysis.

3. Results

In fact, if we want to talk about the history of ritual poetry in Persian literature, we should consider it as emerging alongside the birth of Persian poetry and literature itself, because this literary type has been inherent in Persian poetry from the very beginning. Persian ritual poetry, depending on social and human developments, has gone through diversity and change. In some periods, national rituals have been more prominent, while in others, religious rituals have been emphasized in ritual poetry. Just as the Islamic Revolution introduced new themes into ritual literature, many past events have also played a role in shaping and transforming these themes. Mohammadpour (2008) believes: “Ritual poetry is the poetry of a Muslim individual and of one who believes in Islamic practices. In terms of structure, form, technique, and the rules of composition, it has no conflict with other types of poetry; its distinction lies only in the subjects it addresses” (p. 42).

One of the manifestations of ritual poetry in Persian literature in general, and especially in the works of 15th-century poets, is the praise of the Ahl al-Bayt and elegies composed for them (Safa, 2002, p. 84). Therefore, ritual literature can be considered an inseparable part of Persian literature, with a wide range of themes and subjects. It should also be noted that ritual poetry has appeared in various forms of Persian poetry. One of the forms that

most strongly reflects ritual poetry, especially in the areas of praise and elegy, is the tarkib-band. This form has been a suitable medium for expressing laments, praises, and occasional poems, because its structure allows the poet to easily change the rhyme after the repeated verse in each section, while the main theme and subject remain consistent.

4. Discussion and Conclusion

Every text, whether in verse or prose, has a creator, and every creator has a unique style. Within this style, there are elements that distinguish each poet from others. It should be said that what shapes a poet's style, in addition to their inner traits and personal characteristics, is also the social and cultural context of their time. Ibn Husam Khusfi lived in a relatively calm and stable period; therefore, his collection of poems reflects a calm style and tone, free from the tension-filled features seen in the poetry of the Mongol era and similar periods. Accordingly, in his works we find poetic forms with occasional and lecture-oriented themes, addressing either religious figures and Imams or the elders of his time. In this study, we examined the structure and themes of Ibn Husam Khusfi's elegiac tarkib-bands, and the following results were obtained: The first finding is that these poems show a four-stage structure, including: addressing the subject, attributing blame or involving celestial and natural elements in the death and mourning of the deceased patron, expressing a nostalgic account of the patron's virtues, offering prayers for the survivors and the continuation of the patron's rule, and describing the spiritual status of the deceased in heaven. Another finding of this study is that two main themes can be identified in Ibn Husam's elegies: grief and sorrow, reflected in the high frequency of mournful vocabulary, and acceptance of divine destiny, along with an invitation to patience and calmness.

بررسی ساختار و مضامین مراثی در ترکیب‌بندهای ابن‌حسام خوسفی

الیاس نورایی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱

چکیده

کاوش در ساختار ترکیب‌بندهای آیینی در دیوان ابن‌حسام خوسفی نشان‌دهنده وجود ساختاری یکسان با مضامین متشابه است، به گونه‌ای که این ساختار خاص در تمام مرثیه‌های این قالب دیده می‌شود. هدف این پژوهش بررسی ساختار و مضامین در مرثیه‌هایی در قالب ترکیب‌بند در دیوان ابن‌حسام است و نگارنده بر آن است تا با بررسی نمونه‌هایی از ترکیب‌بندهای آیینی مرثیه‌محور به ترسیم بوطیقای خاصی در این ترکیب‌بندها دست یابد. روش انجام پژوهش، توصیفی-تحلیلی به مدد منابع کتابخانه‌ای است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ترکیب‌بندهای مراثی دیوان ابن‌حسام دارای یک بوطیقا شامل موضوعاتی چون شروعی شکوه‌آمیز از عناصر فلک، شرح فضایل و خصایص ممدوح مرده، بیان حس نوستالژیک خاطرات گذشته با ممدوح مرده، مدح جانشین ممدوح مرده و شرح جایگاه والای ممدوح مرده در بهشت است. همچنین مضمون‌های صبر، تسلیم قضا بودن و بسامد واژگان هم‌معنا به قصد القای مضمون اندوه در سراسر این ترکیب‌بندها دیده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: شعر آیینی، مرثیه، ترکیب‌بند، ابن‌حسام خوسفی.

nooraei@razi.ac.ir

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

ارجاع به این مقاله:
نورایی، الیاس. (۱۴۰۵). بررسی ساختار و مضامین مراثی در ترکیب‌بند های ابن‌حسام خوسفی. پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی، ۵(۹)، ۱۷۲-۱۵۵. doi: 10.22077/jcr1.2025.8223.1162

مقدمه

ادبیات فارسی با تمام قالب‌های شعری و متون منشور آن، به‌مثابه درخت تنومندی است که ریشه‌های آن را باورها، افکار، اعتقادات و آلام و آمال انسان شکل داده است. یکی از شاخه‌های گسترده و پر بار این درخت تنومند، شعر آیینی است. ادبیات آیینی و به‌خصوص شکل منظوم آن به‌عنوان یکی از شاخه‌های مهم و مطرح ادبیات، ابعاد مختلفی از زندگی انسان‌ها را به نمایش می‌گذارد و در تاریخ هزارساله ادبیات فارسی، شعر آیینی همواره حضور داشته است. یکی از عرصه‌های مهم ادبیات که زبان خاص خود را دارد شعر آیینی است، «یعنی شعری که ویژه آیین‌ها و مراسم و مناسبت‌های دینی و غیردینی است و به موضوعاتی چون نیایش، ستایش، سوگ و سور، تکریم و تجلیل مجالس بزرگان و پاسداشت آیین‌های ملی و منطقه‌ای می‌پردازد» (میرزائی، ۱۴۰۲: ۸۷). شعر آیینی به‌عنوان یکی از کهن‌ترین انواع ادبی، از نظر ظرفیت و تنوع محتوایی، بیش از سایر انواع در عرصه ادبیات ظاهر شده است. چراکه بیش از هر نوع ادبی دیگری باورها، افکار، احساسات ملی و گاه فراملی و دینی را پیش روی مخاطب قرار می‌دهد. شعر آیینی در قالب‌های متعددی نمود یافته است و چون عنوان آیینی مربوط به مضمون و محتوای متن است، بنابراین ظرف آن می‌تواند در قالب‌های مختلفی نمایان گردد، اما این مظهر است که همواره شکلی ثابت با عنوان شعر آیینی دارد.

مضامین مذهبی ازجمله مضامین و موضوعاتی است که در ترکیب‌بند از اعتبار و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است به‌ویژه مراثی مذهبی که در رثاء اهل‌بیت آورده شده است. تطور و تحول مضامین مذهبی در مراثی اهل‌بیت (ع) و یا در ذکر مناقب اولیای دین و تقدس بخشیدن به اشعار در شعر فارسی از مسیر تکاملی و صعودی برخوردار بوده است. مراثی تشریفاتی همان سوگ‌نامه‌هایی است که در سوگ بزرگان عصر اعم از شاهان، وزیران و شخصیت‌های مشهور سروده شده است. یکی از موضوعاتی که بیشترین بازتاب را در قالب ترکیب‌بند داشته است، مرثیه‌سرایی است. شعر رثایی «سروده‌ای است که از قلب آتشین و زخم‌خورده شاعر سرچشمه می‌گیرد و نغمه‌های بیت آن بسان قطره‌هایی پی‌پی بر پهنه شعر نقش می‌بندد» (شانظری، ۱۳۹۴: ۱۳۹). مرثیه شعری در وصف، تمجید و یادکرد از مردگان است و ذیل ژانر غنایی طبقه‌بندی گردیده است. یکی از شاعرانی که ترکیب‌بندهایی با موضوع مرثیه دارد، ابن‌حسام خوسفی از شاعران قرن نهم هجری است. وی در دیوان شعری‌اش، ترکیب‌بندهایی با موضوع رثای بزرگان، امامان و پیامبر اسلام (ص) دارد. هدف این پژوهش واکاوی ساختار و مضامین در ترکیب‌بندهای آیینی ابن‌حسام خوسفی است و نگارنده می‌کوشد، ضمن بررسی ساختار این ترکیب‌بندها، به بررسی مضامین آن‌ها نیز بپردازد، لذا سؤالات مهمی که بنیاد پژوهش را نظم می‌دهد، این‌گونه بیان می‌شوند که ساختار یکپارچه ترکیب‌بندها در دیوان ابن‌حسام خوسفی دارای چه ویژگی‌ها و عناصر مشترکی است و مضامین ترکیب‌بندهای آیینی (مراثی) ابن‌حسام به چند دسته کلی تقسیم می‌شود؟

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش در باب شعر ابن حسام خوسفی (دیوان و خاورانامه) نشان می‌دهد که پژوهش‌هایی در باب شعر وی و بیشتر خاورانامه انجام شده است، اما کمتر پژوهشی به‌طور خاص یکی از قالب‌های شعری دیوان ابن حسام را بررسی کرده است، بر همین اساس، انجام پژوهشی تخصصی با تکیه بر قالب شعری ترکیب‌بند را در دیوان ابن حسام لازم و ضروری دانستیم. چندی از پژوهش‌هایی که درباره شعر ابن حسام انجام شده، به شرح ذیل است: علی‌اکبری (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ساختار شعر ابن حسام» به زمینه‌های فرهنگی، سازه‌های زبانی، بلاغی و عرفانی در دیوان ابن حسام پرداخته است. خاوری و جدیدالاسلامی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل ساختار شعر ابن حسام بر اساس نظریه جفری لیچ»، هشت نوع هنجارگریزی واژگانی، نحوی، آوایی، نوشتاری، معنایی، گویشی، سبکی و زمانی را در شعر ابن حسام کاویده‌اند. بهمنی (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با عنوان «جلوه‌های اعتقاد در قصاید ابن حسام خوسفی»، به بررسی هفت موضوع اعتقادی و بازتاب آن‌ها در شعر ابن حسام خوسفی پرداخته است. مجوزی و نوری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «ریخت‌شناسی خاورانامه ابن حسام خوسفی بیرجندی با تکیه بر نظریه پراپ» به بررسی ساختار و خویشکاری‌های موجود در آن پرداخته‌اند. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی در باب ترکیب‌بندهای ابن حسام خوسفی انجام نشده است و این پژوهش می‌تواند فتح بابی برای پژوهش‌های دیگر در عرصه ساختار، مضامین، زبان و... در ترکیب‌بندهای ابن حسام باشد.

روش پژوهش و جامعه آماری

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای است و نگارنده ضمن خوانش ترکیب‌بندهای ابن حسام، بر آن است که به طبقه‌بندی ساختاری و مضمونی این ترکیب‌بندها دست یابد، لذا با مطالعه منابع نظری در پی آنیم تا یک بوطیقای خاص از ترکیب‌بندهای مرثیه‌محور ابن حسام نشان دهیم. جامعه آماری پژوهش، شامل ترکیب‌بندهای دیوان ابن حسام است و ۱۵ ترکیب‌بند بزرگ در دیوان وی وجود دارد، که برخی از آنها مبنای بررسی ما در این پژوهش بوده است.

بحث و بررسی

شعر آیینی

وقتی در ادبیات فارسی به شعری صفت آیینی می‌دهیم، یعنی موضوع و مضمون آن جنبه‌هایی از اعمال و رفتارهای فردی و گروهی منطبق بر آداب و رسوم دینی و غیردینی است که سنت‌های رسمی جامعه را شامل می‌شود (حبیبی و حسن‌زاده، ۱۴۰۰: ۲). آنچه در ادبیات آیینی ما بیشتر خودنمایی می‌کند، موضوعات مربوط به رسم و رسوم مذهبی

و مناسک ملی است به گونه‌ای که «نقش مناسک و آیین‌ها در باورهای ملی و معنوی و کارکرد آن در جامعه ایران باوجود نقش پررنگ مذهب و مراسم متنوع مذهبی و ملی، امری آشکار است که در دوره‌های تاریخی در شکل‌گیری باورهای مردم خودنمایی کرده است» (فکوهی، ۱۳۸۹: ۳۲). برخی از اندیشمندان، شعر آیینی را قالبی منعطف و دربرگیرنده سنت‌ها، باورها، افکار و آلام جوامع بشری دانسته‌اند به گونه‌ای که در ادبیات فارسی نیز «همه روندهای ادبی کهن سرشتی آیینی داشته است» (کزازی، ۱۳۶۱: ۲۳).

درواقع اگر بخواهیم راجع به تاریخچه شعر آیینی در ادبیات فارسی سخن بگوییم، باید آن را همزاد پیدایش شعر و ادبیات فارسی بدانیم، چراکه از همان آغاز شعر فارسی این نوع ادبی در سرشت شعر فارسی نهان بوده است. شعر آیینی فارسی بسته به تحولات اجتماعی و انسانی، دارای تنوع و تحول بوده است. در برخی از دوره‌ها مناسک ملی و در برخی از ادوار مناسک دینی در شعر آیینی برجسته بوده است. همان‌گونه که انقلاب اسلامی نیز مضامین جدیدی به ادبیات آیینی افزود، بسیاری از اتفاقات گذشته نیز در تغییر و تحول این مضامین نقش داشته است. محمدپور (۱۳۸۷: ۴۲) معتقد است:

شعر آیینی، شعر فرد مسلمان است و شعر عقیده‌مند به آیین مسلمانی. این گونه شعر، به لحاظ ساختار، فرم، تکنیک و آنچه مربوط به قاعده سرایش است، هیچ تضادی با سایر انواع شعر ندارد و وجه تمایز آن فقط موضوعاتی است که سروده می‌شوند.

یکی از جلوه‌های شعر آیینی در ادبیات فارسی به‌طور عموم و به‌خصوص در شعر شاعران قرن نهم، منقبت‌های اهل‌بیت و یا مرثیه‌های آنان است (صفا، ۱۳۸۱: ۸۴). پس می‌توان گفت ادبیات آیینی بخش جدانشدنی ادبیات فارسی است که تنوع موضوعی و مضمونی دارد. ناگفته نماند که شعر آیینی در قالب‌های مختلف شعر فارسی متجلی گردیده است. ترکیب‌بند یکی از قالب‌هایی است که بیشترین بازتاب شعر آیینی در حیطه‌های منقبت و رثا را شامل می‌گردد. ترکیب‌بند، بستر مناسبی برای بیان سوگ‌نامه‌ها، تمجیدها و اشعار مناسبتی بوده است، چراکه ساختار آن به صورتی است که این امکان را برای سراینده ایجاد می‌کند تا به سهولت بتواند بعد از بیت تکرار در هر بخش قافیه را عوض کند، درحالی‌که موضوع و مضمون همچنان محفوظ باشد.

مرثیه و ساختار آن

رثا در لغت به معنی مرده‌ستایی و گریه کردن بر مرده و ذکر نیکی‌های او است. این مرده ممکن است از بزرگان قوم، یا از پیشوایان دینی و ائمه و اهل‌بیت باشد (رزمجو، ۱۳۷۲: ۹۹). مرثیه در چینه‌های انواع ادبی ذیل نوع ادبی غنایی قرار می‌گیرد؛ چراکه شاعر در فراق و ماتم عزیزان، احساسات و درونیات خود را به نمایش می‌گذارد. درباره ریشه و ماده مرثیه، دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است. «قدامه بن جعفر» در کتاب *نقد الشعر*، تحت تأثیر تعالیم ارسطو، منشأ موضوعات شعری را مدح و هجو می‌داند. وی مرثیه را نوعی مدیحه

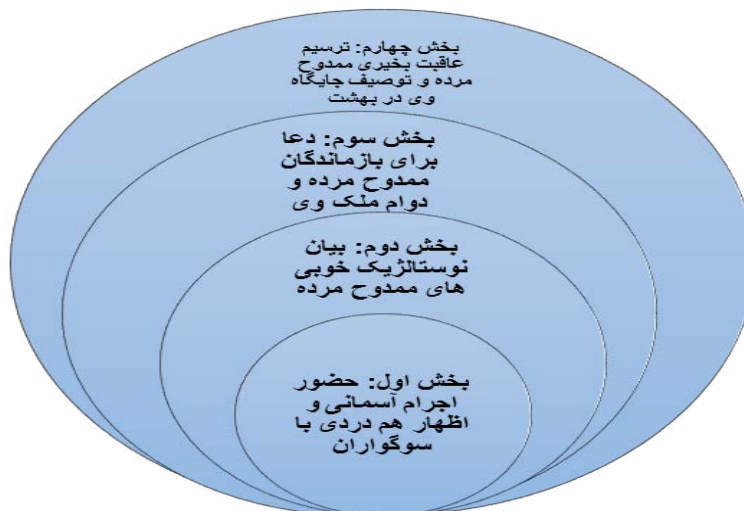
می‌شمارد و برشمردن اوصاف متوفی را قدر مشترکی می‌داند که رثا را به مدح نزدیک می‌کند؛ به‌طور کلی، او ماده مرثیه را «حب و علاقه مفراط» می‌داند (زرین‌کوب، ۱۳۷۱: ۱۴۵). مرثیه در شعر فارسی نیز سابقه‌ای دیرین دارد و در نخستین دوران شعر فارسی یعنی دوران رودکی دیده می‌شود. در دوره اسلامی، قدیمی‌ترین مرثیه موجود، شعر ابوالینبغی درباره ویرانی سمرقند است و بعد از او به نقل از مؤلف تاریخ سیستان، قدیمی‌ترین مرثیه شعر فارسی از محمد بن وصیف سیستانی است که در زوال دولت صفاریان سروده شده است (افسری کرمانی، ۱۳۷۱: ۱۶).

مرثیه در ادبیات فارسی، غالباً منظوم است و ممکن است در قالب‌های قصیده، قطعه، ترجیع‌بند، ترکیب‌بند و گاهی غزل، رباعی و مثنوی باشد (رزمجو، ۱۳۷۰: ۱۷). بیشتر شعرای ایران برای نظم مرثیه در درجه اول، اقسام ترجیعات و در درجه دوم، قصیده را برگزیده‌اند. بعضی از مرثیه‌ها نیز به‌صورت مثنوی و حتی غزل ساخته شده است که هر یک از قالب‌های شعری برای یک یا چند هدف از اهداف شعر مناسب است (شمیسا، ۱۳۷۲: ۲۱-۳۲). مرثیه درباره مرگ پادشاه، وزیر یا یکی از رجال علم و ادب است و ممکن است درباره یکی از ائمه دین نیز باشد، مانند مرثیه محتشم کاشانی که از همه معروف‌تر، ترکیب‌بند اوست. همچنین ممکن است مرثیه در مرگ کسی نباشد بلکه در فقدان و تباهی ارزش‌ها و گذشت ایام جوانی و شادکامی یا زوال دوره مجد و عظمت باشد (آژند، ۱۳۲۸: ۸۷).

ساختار ترکیب‌بندهای آیینی (مرثیه) در دیوان ابن حسام خوسفی

ترکیب‌بند یک قالب شعری کهن است و در طول حیات ادبیات فارسی، همچون غزل و قصیده دچار تحولات مضمونی گردیده است و در برهه‌های مختلف رنگ اجتماعی، عقیدتی، دینی و ... گرفته است. قدیمی‌ترین ترکیب‌بندها را به لامعی گرگانی و مسعود سعد سلمان نسبت داده‌اند:

در این ترکیب‌بندها گونه‌ای دیگر از ریخت و صورت مشاهده می‌شود، چنان‌که ترکیب‌بندهای این شاعران فاقد بیت واسطه است که البته ترکیب‌بند لامعی گرگانی، در این میان فارغ اعتبار و سندیت لازم است و در مقابل، ترکیب‌بندهای مسعود سعد دارای نظم بوده و تعداد ابیات هر بند با بندهای دیگر یکسان است (قاری، ۱۳۸۴: ۲۷). ترکیب‌بندهای ابن حسام بیشتر وجه دینی، منقبتی، مدحی و مرثیه‌ای دارد که برای بزرگان عصر شاعر و یا عالمان و بزرگان دین و ائمه سروده شده است. اساس این پژوهش واکاوی ساختار منسجم و یکپارچه ترکیب‌بندهایی با مضمون مرثیه در دیوان ابن شاعر است و تعمق در ساختار این ترکیب‌بندها نشان می‌دهد که ساختار منسجم چهار مرحله‌ای در تمام ترکیب‌بندها مشاهده می‌شود:

خطاب، حضور یا هم‌دردی اجرام آسمانی و اشیاء با سوگوار در بخش آغازین ترکیب‌بندهای مراثی

در این بخش از ترکیب‌بند با خطاب قرار دادن عناصر طبیعت و اجرام آسمانی با تصویرسازی از مشارکت اشیاء و عناصر طبیعت در سوگواری و یا نقش داشتن اجرام آسمانی در مرگ متوفی روبه‌رو هستیم و شاعر از نقش آنان در ایجاد مصیبت وارده و یا اندوه آن‌ها در سوگ مرده سخن می‌گوید؛ به‌عنوان مثال در ترکیب‌بند «در مرثیه نظام‌الدین» شاهد آغازی غمناک با مشارکت اجرام طبیعت هستیم:

دوش در مسجد شدم <u>محراب</u> و <u>منبر</u> می‌گریست	بنگریدم سوی گردون ماه و <u>اختر</u> می‌گریست
جامه‌های قرمزی بر نیل می‌زد <u>آفتاب</u>	ساکنان طارم پیروزه <u>منظر</u> می‌گریست
هم <u>شفق</u> دامن ز خون‌دیده در خون می‌گرفت	هم <u>سحر</u> بر بام صبح از اشک گوهر می‌گریست
<u>خامه</u> را برداشتم تا شرح این معنی دهم	سرنگون شد <u>خامه</u> و بر روی دفتر می‌گریست

(خوسفی، ۱۳۹۰: ۲۹۱)

در قطعه آغازین ترکیب‌بند، شاهد نقش اشیاء و عناصر طبیعت در سوگواری هستیم و شاعر با جان‌بخشی به اشیاء درصدد بیان دامنه گسترده و عمق فاجعه از دست دادن نظام‌الدین بوده است و به‌نوعی احساسات درونی خود را با دخیل کردن اشیاء و اجزای طبیعت نشان داده است.

همچنین است در مرثیه «عماد اسلام»:

دوش دیدم <u>قامت</u> گردون ز بار غم دوتا	از زمین تا آسمان پر ناله و احسرتا
چون هلال اندر خسوف رنگ ظلمت مانده	مشعل آیینۀ ماه از غبار دود و آه
زهره در ماتم نشسته با لباس نیلگون	<u>مشتی</u> چون سوگواری طیلان کرده سیاه
هم <u>عطارد</u> چون انگشت خود کرده قلم	هم خراشیده به انگشت طلعت رخشنده ماه

(همان: ۲۹۱)

گاه شاعر آغاز مرثیه‌ها را با بیان نقش اجرام آسمانی در تعیین سرنوشت متوفی و رقم زدن مرگ او به تصویر کشیده است. به عنوان مثال در مرثیه «درویش ناصر حسین» این گونه فلک و اجرام آسمانی را مقصر می‌داند:

هر تیر که شست فلک از قبضه رها کرد گویی دل ما را هدف تیر بلا کرد
فریاد و چه فریاد از این چرخ ستمگر بیداد و چه بیداد که او با دل ما کرد
این باد شمایل شکن از باد که برخاست کو قرطه گل بر بدن غنچه قبا کرد
از دهره دهر ستم‌اندیش بپرسید تا سرو سهی را به چه رو پشت دوتا کرد
ایام ندیدی که ز نو باز چه انگیخت دوران نشیدی که دگر بار چه‌ها کرد؟
(همان: ۲۹۵)

در این ترکیب‌بند، با نوع جدیدی از خانه آغازین مواجهیم، و آن مقصر دانستن اجرام آسمانی و طبیعی در شکل‌گیری مرگ متوفی است. شاعر این ضایعه و شکل‌گیری آن را از جانب دهر و فلک می‌داند.

همچنین در خانه آغازین مرثیه دیگری نیز با خطاب روزگار و فلک، آنان را مقصر مرگ متوفی دانسته است:

دیدي که باز گردش دور قمر چه کرد نامهربانی فلک کینه‌ور چه کرد
بار دگر نهاد جهان بر دل خراب بنگر به روزگار که بار دگر چه کرد
تأثیر نکبت ذنب و طالع زحل با مشتری سعادت خورشید فر چه کرد
چشم هنر مدار ز گیتی و در نگر کان بدهنر به مردم نیکو هنر چه کرد
نامردمی چشم بد روزگار بین با روزگار مردم صاحب‌نظر چه کرد
(همان: ۲۹۸)

ذکر اوصاف و یادکرد کارهای نیک ممدوح مرده در بخش دوم ترکیب‌بند

پس از بخش اول که بیشتر بیان سوگواری گسترش‌یافته ممدوح مرده است، در بخش دوم شاعر با بیانی نوستالژیک به ذکر اندوه خود یا اوصاف و فضائل ممدوح می‌پردازد و با برگشت به گذشته به بیان این نیکی می‌پردازد. به عنوان مثال مرثیه نظام‌الدین آمده است:

یاد باد آن رونق محراب و منبر یاد باد یاد باد آن وارث علم پیمبر یاد باد
یاد باد آن ماحی ادیان و کفران ضلال یاد باد آن حامی شرح مطهر یاد باد
یاد باد آن پیشوای رهروان راه دین یاد باد آن مقتدای راه و رهبر یاد باد
یاد باد آن یادگار عالمان مقتدی یاد باد آن زاهد پاکیزه گوهر یاد باد
یاد باد آن محدث اخبار و آیات و کلام یاد باد آن لفظ شیرین‌تر ز شکر یاد باد
(همان: ۲۹۱)

همان‌گونه که از قطعه فوق برمی‌آید، شاعر با برشمردن اوصاف کریمه ممدوح، به نوعی برای تشفی خاطر خود و تسلی بازماندگان و اطرافیان، با ذکر بزرگی‌های ممدوح، از بزرگی

ابعاد فراق ممدوح سخن می‌گوید. همچنین است در ترکیب‌بند زیر که شاهد وجود غم نوستالژیک گونه‌ای در بخش دوم ترکیب‌بند، مبتنی بر یادکرد بزرگی‌های ممدوح مرده هستیم:

دارای ممالک پسر تیغ و قلم کو؟	سالار و سپهدار بزرگان عجم کو؟
سرمایه و پیرایه الطاف و کرم کو؟	کو واسطه کوبه مجد و معانی
در سایه او ناصب ریایات و علم کو؟	برپاست به دولت علم دولت سلطان
کس را خبری نیست که مخدوم خدم کو؟	خدام به خدمت همه بر بسته میان‌اند
دارنده با حشمت و دارای حشم کو؟	ارباب و حشم محتشم از حشمت او بود

(همان: ۲۹۳)

همچنین در مرثیه‌ای که برای مرگ خواجه نظام سروده است، در بخش دوم از جلال و شکوه وی یاد می‌کند:

پشت و پناه صدر صدور عظام کو؟	بدر زمانه خواجه با احترام کو؟
آن میهمان‌نواز ملیح الکلام کو؟	جمعی اعزه‌اند چو مهمان رسیده‌اند
یاران خبر دهید که خواجه نظام کو؟	ارباب و خواجه‌گان مترصد نشسته‌اند
اسبش به زین کنید رکاب و لگام کو؟	خواجه به عزم راه سفر کوچ می‌کند
اینک مقام خواجه دارالاسلام کو؟	با او مقام روضه دارالاسلام بود

(همان: ۳۱۶)

دعا برای بازماندگان ممدوح مرده و آرزوی بقای خاندان و حکومت وی

در بخش سوم ترکیب‌بندهای مرثیه‌محور ابن‌حسام، شاهد دعای خاندان و بازماندگان ممدوح مرده، گسترده بودن قلمرو حکمرانی و خاندان وی و ادامه‌دار بودن رسم و رسومات نیک پس از وی هستیم. به‌عنوان مثال در مرثیه‌ای که در سوگ درویش ناصر حسین سروده است، این‌گونه طلب ادامه راه وی را دارد:

دستور عصر دولت او برقرار باد	جاه و جلال و حشمت او پایدار باد
گر گوشه‌ای ز طاق جلالش فروفتاد	دیوار قصر دولت او پایدار باد
بادش همیشه دولت محمود بریمین	هم نصرتش ز ناصر دین بر یسار باد
مخدوم‌زادگان که خداوند زاده‌اند	هر یک به جای خویش خداوندگار باد
با این شکسته دل نظر اهتمام او	پیوسته چون عنایت او بی‌شمار باد

(همان: ۳۰۰)

همچنین در مرثیه‌ای که در رثای خواجه شمس‌الدین محمد سروده است، در بخش سوم آن، برای بقای خاندان، طول عمر آنان، سعادت‌مندی و بهروزی‌شان دعاها می‌فرستد:

گر شرفه ایوان بقای تو بیفتاد اولاد و احباء تو را عمر و بقا داد
هر یک که به جای تو همه جا بنشیند با دولت و اقبال به جای تو نشیند
همچون تو به عزت همه صد سال بماند دارند به دولت شرف آباد تو آباد
گر سرو خرامان تو از پای درآمد شمشاد دلارای به باغ تو بماناد
چندان که بود خاک تو را روضه رضوان با عزت و اقبال بود دولت اولاد
(همان: ۲۹۴)

ترسیم عاقبت به خیری ممدوح مرده و توصیف جایگاه وی در بهشت

در آخرین بخش از ساختار ترکیب‌بندهای مرثیه‌محور ابن حسام خوسفی، شاهد تصویرسازی شاعر از جایگاه ممدوح در بهشت و همچنین عاقبت نیک مرده در جهان آخرت هستیم. این بخش چون در پایان ترکیب‌بند قرار می‌گیرد، به نوعی انتهای کار ممدوح نیک‌سرشت را برای بازماندگان ترسیم می‌کند. به عنوان مثال در مرثیه «عماد اسلام» عاقبت وی را در بهشت برین این گونه به تصویر می‌کشد:

روح پاکش چون به قرب ذروه اعلی رسید ز آسمان آواز سبحان الذی اسری رسید
خازنان باغ جنت با طبق‌های نثار از پی تعظیم استقبال او آنجا رسید
عرصه دنیا مجال طایر روحش نداشت کرد پیران تا به صدر جنت الماوی رسید
از نشمین‌گاه خاک تیره چون پرواز کرد بر بساط روشن عالم بالا رسید
کشته‌زار مزرع خاکی به مشتی خاک داد خود جنیت راند تا بر مفرش خضرا رسید
(همان: ۳۲۰)

همچنین در مرثیه نظام‌الدین جایگاه ابدی او را دارالقرار معرفی می‌کند و می‌گوید:

دوش دیدم روضه دارالقرار آراسته حوریان را با طبق‌های نثار آراسته
گلشن شایسته مسند نشینان بهشت در میان روضه‌ها بر هر کنار آراسته
فرش‌ها ز استبرق دارالسلام افکنده باز حله‌ها از سندس گوهر نثار آراسته
جان مولانا نظام‌الدین نشسته بر سریر دیده بر راه پسر در انتظار آراسته
گرد راه موکب فرزند میمون در رسید عالم روحانیان شد زان غبار آراسته
(همان: ۲۹۱)

مضامین عمده در ترکیب‌بندهای آیینی (مراثی) ابن حسام خوسفی

ترکیب‌بندهای ابن حسام خوسفی جنبه دینی و اجتماعی دارد، در وجه دینی بیشتر شامل منقبت‌هایی در وصف حضرت علی (ع) و امام زمان (عج) است، اما آن دسته از ترکیب‌بندهایی که جنبه اجتماعی دارند، همگی دارای مضمون رثا و بیشتر برای بزرگان عصر نویسنده شامل عرفا، حاکمان محلی و نیک‌سرشتان است؛ بنابراین در این تحقیق بیشترین مضامین رثایی بازتاب‌یافته در ترکیب‌بندهای مرثیه‌محور ابن حسام با جزئی‌نگری در ساختار این ترکیب‌بندها تحلیل می‌شود.

اظهار غم و اندوه

شعر شاعران فارسی به‌عنوان مهم‌ترین مصداق و ابزار فرهنگی سالیان دراز نه‌تنها در ایران بلکه در اقصی نقاط جهان به‌عنوان سندی فرهنگی گویای فرهنگ و آداب‌ورسوم این سرزمین و مردمان آن بوده است. همچنین یکی از پربحث‌ترین موضوعات تحقیق در شعر فارسی، بحث بر سر مضمون و مصداق‌های آن در متون بوده است؛ چراکه هنوز بر سر معنا و تعریف مضمون اجماع وجود ندارد. این تشتت‌های نظری در تعریف مضمون گاه آن را با موضوع خلط کرده است و گاه پیام را مصداق مضمون گرفته‌اند. بر همین اساس چون تعریف واحدی از مضمون وجود ندارد و به قول شفیعی کدکنی (۱۳۸۰: ۳). «شعر حادثه‌ای است که در زبان رخ می‌دهد» و چون ابزار اصلی شعر، زبان است، پس می‌توان گفت «مضمون عبارت است از معنی جزئی متکی به مناسبات لفظی و رایج در سنت شعر» (خرم‌شاهی، ۱۳۷۳: ۳۸). و به قول ژان پیر ریشارد «مضامین شعر را واژگانی تشکیل می‌دهند که بیشتر گسترش یافته‌اند و در متن با بسامد آشکار بی‌نظیری حضور دارند» (تحویل‌داری، ۱۳۸۷: ۶۴ به نقل از ریشارد). در ترکیب‌بند‌های ابن‌حسام، بسامد برخی واژگان گویای مضمون اندوه و فراق است و القای معنای غم و اندوه می‌کند به‌عنوان مثال در مرثیه نظام‌الدین بسامد کلمات، نشانگر مضمون اندوه و غم است:

امشب از سوز دلم صد شعله بالا می‌رود دود آه آتشینم تا ثریا می‌رود
اشک خون‌آلوده من با شفق دم می‌زند آه میناگون من تا سقف مینا می‌رود...
روز خویشان تیره شد بی‌آفتاب طلعتش عیش یاران تلخ شد بی‌شکر گفتار او
اندرین هایل مصیبت چاره صبر است و شکیب زین شکیبایی جزای صبر او موفور باد
(همان: ۲۹۱)

در متن فوق بسامد بالای واژگان القاکننده اندوه و فراق، مضمون مصیبت و غم را در خود دارد. ابن‌حسام در به‌کارگیری و چینش واژگان در ترکیب‌بند‌هایی با مضمون مرثیه، هنرمندی خاصی از خود نشان داده است و به قول ساختارگرایان از چهار نوع رابطه میان واژگان استفاده کرده است: ۱. هم‌آوایی ۲. هم‌نوشتاری ۳. هم‌معنایی و ۴. چندمعنایی (ر.ک: علی‌اکبری، ۱۳۸۸: ۱۱۸). بیشترین کارکرد در ایجاد مضمون غم در مرثیه‌های ابن‌حسام، بر محور هم‌معنایی و چندمعنایی است. در قطعه بالا، چینش واژگان هم‌معنا باعث القای متنی پرسوزوگداز گردیده است و این ناشی از هنرمندی شاعر است که در آوردن واژگان متناسب ساحت‌هایی را در شعر خود ایجاد کرده است که مفسران و تعبیرکنندگان نیز از پس این واژگان می‌توانند به مضمون غم و اندوه به‌واسطه واژگان هم‌معنا و چندمعنا در شعر وی نائل گردند.

تسلیم قضا بودن و دعوت به صبر

از دیگر مضامین عمده در ترکیب‌بند‌های مرثیه‌محور ابن‌حسام، ناچار بودن آدمی در برابر قضا و دعوت به صبر برحسب بیچارگی انسان تسلیم تقدیر است. این مضمون در اکثر

ترکیب‌بندهای ابن‌حسام دیده می‌شود؛ به‌عنوان مثال در قطعه زیر از ترکیب‌بند مرثیه درویش ناصر حسین آمده است:

کس نیست که در ورطه طوفان بلا نیست	آیا ستم گردش ایام کجا نیست؟
بر حسب قدر کوشش انسان همه باد است	آری چه توان کرد؟ کسی مرد قضا نیست
چون دست قضا قبضه شمشیر بگیرد	از صبر سپر ساز که بهتر ز رضا نیست
در چهار حد عالم فانی نظری کن	تا نیک بدانی که کسی اهل بقا نیست

(همان: ۲۹۷)

در قطعه بالا مضمونی با این عنوان نهفته است «آدمی در برابر قضا و قدر از خود اختیاری ندارد» و شاعر این مضمون را به جهت توجیه مرگ ممدوح و تشفی خاطر اطرافیان آورده است و به‌نوعی پیوند بین مرثیه و تسلیم بودگی انسان در برابر قضایای آسمانی را به نمایش می‌گذارد.

دعوت به صبر

همچنین در ادامه این ترکیب‌بند در مضمون صبر و آرامش سخن می‌گوید:

شمس الحق والدین که خدا صبر دهات	این تعزیه از گوشه خاطر بروادت
با صبر و سکون ساز چه درمان و چه تدبیر	من بعد دگر درد مصیبت مرسادت
گر طایر اقبال ز ایوان پیریدت	ور کوکب رخشان بشد از برج سعادت
اولاد و عشایر که همه چشم و چراغند	صد ره ز مراد تو زیادت به زیادت

(همان: ۲۹۷)

همان‌گونه که در ساختار ترکیب‌بندهای ابن‌حسام یک ساختار منسجم چهار مرحله‌ای وجود دارد، در مضمون نیز شاهد وجود سه مضمون با بسامد بالا هستیم. شاعر در انتهای هر مرثیه، پس از یادکرد نام ممدوح مرده و ذکر بزرگی‌های وی، مرگ او را به قضا و قدر نسبت می‌دهد و بیچارگی بشر در برابر مرگ را بیان می‌کند. سپس در انتهای سخن، مخاطب را در برابر این اندوه دامن‌گیر به صبر و سکون دعوت می‌کند و این جهان گذران را آستان حوادثی تلخ و شیرین می‌داند و معتقد است هر کس که وارد جهان شود اهل فناست و چه‌بتر که انسان شکرگزار و فرمان‌بردار خداوند باشد.

نتیجه‌گیری

هر متنی اعم از منظوم یا منثور، خالق دارد و هر خالق دارای سبکی منحصر به فرد است و در دل آن، اجزایی وجود دارد که متمایزکننده سبک هر شاعر از دیگران است و باید گفت علاوه بر خلیات و ویژگی‌های درونی هر شخص، شرایط اجتماعی و فرهنگی زمانه نیز در شکل‌گیری سبک هر شاعر نقش دارد. ابن‌حسام در دوره‌ای آرام و بی‌تلاطم می‌زیست بر همین اساس دیوان وی سبک و روایتی آرام با خطابی فارغ از جلوه‌های تنش‌زای شعر عصر مغولان و... دارد. از این‌رو در دیوان وی شاهد قالب‌هایی با مضامین مناسبی و خطابی

هستیم که بزرگان دین و ائمه و یا پیران روزگار مخاطب وی هستند. در این پژوهش به بررسی ساختار و مضامین در ترکیب‌بندهای مراثی ابن‌حسام پرداخته‌ایم. یافته‌های این پژوهش نشان داد در این ترکیب‌بندها شاهد یک ساختار چهار مرحله‌ای شامل خطاب قرار دادن، مقصر دانستن و یا مشارکت اجرام آسمانی و طبیعی در مرگ و سوگ ممدوح ازدست‌رفته، بیان نوستالژیک خوبی‌های ممدوح، دعا برای بازماندگان و بقای حکومت ممدوح مرده و ترسیم جایگاه ممدوح فوت‌شده هستیم. همچنین غم و اندوه مضمون عمدهٔ مرثیه‌های ابن‌حسام است که به‌واسطهٔ بسامد بالای واژگان حزن‌آلود و تسلیم قضا بودن و دعوت به صبر و سکون دیده می‌شود.

کتابنامه

- آژند، یعقوب. (۱۳۲۸). *انواع ادبی در ایران امروز*. تهران: قطره.
- افسری کرمانی، عبدالرضا. (۱۳۷۱). نگرشی به مرثیه سرایی در ایران. تهران: اطلاعات.
- بهمنی، غلامرضا. (۱۳۸۰). «جلوه‌های اعتقاد در قصاید ابن حسام خوسفی». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند*. ش ۱. صص ۲۹-۴۹.
- تحویلداری، نگین. (۱۳۸۷). «نقد دنیای خیال و نقد مضمونی از گاستون باشلار تا ژان پیر ریشارد». *پژوهشنامه فرهنگ هنر*. ش ۸. صص ۵۴-۶۹.
- حبیبی، علیرضا و حسن زاده، میرعلی عبدالله. (۱۴۰۰). «جامعه‌شناسی شعر آیینی در ایران؛ مطالعه موردی: شعر معاصر فارسی چهار دهه اخیر، ادبیات و زبان‌ها». *بهار ادب*. ش ۱۶. صص ۱۶-۲.
- خاوری، فرشته. (۱۳۹۷). «بررسی و تحلیل ساختار شعر ابن حسام بر اساس نظریه جفری لیچ». *مطالعات ادبیات تطبیقی*. س ۱۲. ش ۴۸. صص ۳۷۳-۴۰۱.
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۳). *حافظ‌نامه*. تهران: علمی فرهنگی.
- خوسفی، مولانا محمد بن حسام. (۱۳۹۰). *دیوان مولانا محمد بن حسام خوسفی به اهتمام مرادعلی واعظی*. تهران: فکر بکر.
- رزمجو، حسین. (۱۳۷۲). *انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی*. تهران: آستان قدس رضوی.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۱). *شعر بی‌دروغ، شعر بی‌تقاب*. تهران: علمی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*. تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۲). *انواع ادبی*. تهران: سخن.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۹). *تاریخ ادبیات در ایران*. تهران: فردوسی.
- علی اکبری، نسرين. (۱۳۸۸). «بررسی ساختار شعر ابن حسام». *خراسان پژوهی*. ش ۱۵. صص ۱۱۷-۱۲۸.
- قاری، محمدرضا. (۱۳۸۴). «جستاری در قالب‌های شعری ترکیب‌بند و ترجیع‌بند». *فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی*. س ۱. ش ۲. صص ۴۱-۲۵.
- کزازی، میر جلال. (۱۳۶۱). *جستارهایی در فرهنگ و ادب ایرانیان*. تهران: مرکز.
- مجوزی، محمد و نوری، افسانه. (۱۳۹۶). «ریخت‌شناسی خاوران‌نامه ابن حسام خوسفی بیرجندی با تکیه بر نظریه پراپ». *متن پژوهی ادبی*. ش ۷۲. صص ۱۸۳-۱۴۳.
- محمدپور، اسماعیل. (۱۳۸۷). «بر موج آهو». *شعر*. ش ۶۳. صص ۴۵-۴۲.
- میرزائی، طاهره. (۱۴۰۲). «بررسی زبان شعر در ترکیب‌بند عاشورایی موسوی گرمارودی». *پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی*. د ۲. ش ۱. پیاپی ۳. صص ۸۵-۱۰۸.

References

Afsari Kermani, A. (1992). *An overview of elegy writing in Iran*. Tehran: Ettelaat. [In Persian]

- Alikhani, N. (2009). Structural analysis of Ibn Hussam's poetry. *Khorasan Studies*, 15, 117–128. [In Persian]
- Azhand, Y. (1949). *Literary genres in contemporary Iran*. Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Bahmani, G. (2001). Aspects of belief in the odes of Ibn Husam Khusfi. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand*, 1, 29–49. [In Persian]
- Habibi, A., & Hassanzadeh, M. A. (2021). Sociology of ritual poetry in Iran; a case study: Contemporary Persian poetry in the last four decades, literature and languages. *Bahar-e Adab*, 16, 2–16. [In Persian]
- Kazazi, M. J. (1982). *Essays on Iranian culture and literature*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Khavari, F. (2018). Structural analysis of Ibn Hussam's poetry based on Geoffrey Leech's theory. *Comparative Literature Studies*, 12(48), 373–401. [In Persian]
- Khoramshahi, B. (1994). *Hafeznameh*. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Khusfi, M. M. B. H. (2011). *Divan of Mowlana Muhammad ibn Husam Khusfi* (M. A. Vaezi, Ed.). Tehran, Iran: Fekr-e Beker. [In Persian].
- Mirzaei, T. (2023). Analysis of poetic language in Mousavi Garmaroudi's Ashura-themed tarkib-band. *Research Journal of Ritual Culture and Literature*, 2(1), 85–108. [In Persian]
- Mohammadpour, E. (2008). On the wave of gazelle. *Poetry*, 63, 42–45. [In Persian]
- Mojavezi, M., & Nouri, A. (2017). Morphological study of *Khorasan-nama* by Ibn Hessam Khusfi Birjandi based on Propp's theory. *Literary Text Research*, 72, 143–183. [In Persian]
- Qari, M. R. (2005). A study of poetic forms of tarkib-band and tarjib-band. *Specialized Quarterly of Persian Language and Literature*, 1(2), 25–41. [In Persian]
- Razmjoo, H. (1993). *Literary genres and their effects in Persian language*. Tehran: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Safa, Z. (1990). *History of literature in Iran*. Tehran: Ferdowsi. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M. R. (2004). *Periods of Persian poetry from the Constitutional Revolution to the fall of the monarchy*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Shamisa, S. (1993). *Literary genres*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Tahvildari, N. (2008). Critique of the world of imagination and thematic criticism from Gaston Bachelard to Jean-Pierre Richard. *Research Journal of Culture and Art*, 8, 54–69. [In Persian]
- Zarrinkoub, A. H. (1992). *Poetry without deceit, poetry without mask*. Tehran: Elmi. [In Persian]

